

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΟ :

Αυστρινό-Κοινωνία Σ. (1996)

Γενικά θέματα Ανάπτυξιακού
Σχεδιασμού.

Αθήνα: Εταιρεία-Τμήμα Αρχιτεκτόνων
Τομέας Πολεοδομίας-Χωροταξίας

Ε' ΕΝΟΤΗΤΑ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ.
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

Ε.1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

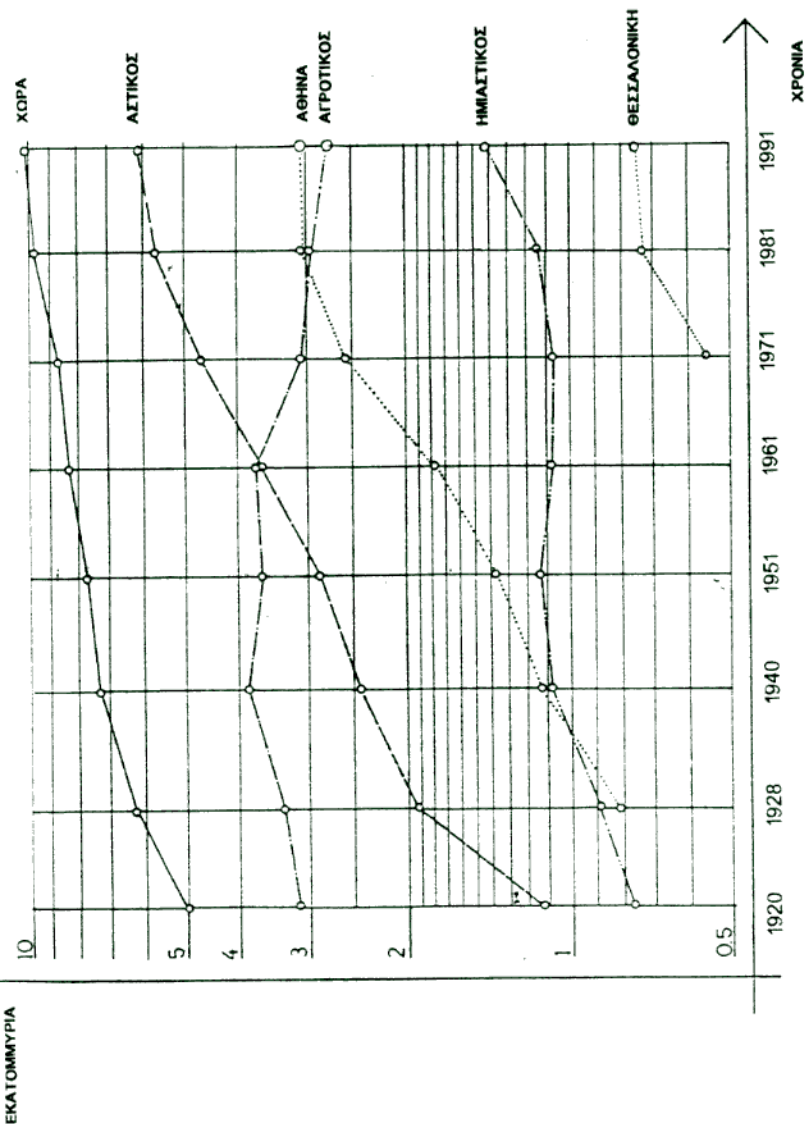
Η εντυπωσιακή θέση της Αθήνας και ο πρωταγωνιστικός της ρόλος στην ελληνική αστικοποίηση, συνέβαλαν ώστε μέχρι σήμερα η πρωτεύουσα να αποτελεί προσφιλές θέμα για τους σύγχρονους ερευνητές. Η ξεχωριστή άλλωστε θέση του μητροπολιτικού συγκροτήματος της πρωτεύουσας, όχι μόνο ως προς τις μεσαίες πόλεις μεταξύ 10.000 ως 200.000 κατοίκων, αλλά και ως προς το δεύτερο μητροπολιτικό κέντρο της χώρας, τη Θεσσαλονίκη, παραμένει ως τώρα αμετάβλητη. Με τις νεώτερες εξελίξεις, στα πλαίσια των οποίων ο οικονομικο-κοινωνικός σχηματισμός της χώρας συντονίζεται με τις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ενοποίησης αποκτώντας παράλληλα νέες μεθοριακές σχέσεις ως προς την ανατολική Ευρώπη, διαμορφώνονται νέοι ρόλοι μεταξύ των δύο μητροπολιτικών πολεοδομικών συγκροτημάτων και των μεσαίων πόλεων.

Πρόκειται για καθοριστικές νέες τάσεις του ιδιόμορφου αστικού πλέγματος της χώρας. Θεωρείται ότι οι μεσαίες πόλεις διατηρούν ίσως σημαντικά κλειδιά για συμπληρωματικές ερμηνείες του αστικού φαινομένου.

Οι έρευνες που αφορούν στην περίοδο μεταξύ 1951 και 1981 έδειξαν ότι τα ιστορικά και κοινωνικά γεγονότα του εμφυλίου, είχαν στενή σχέση με την αρχόμενη τότε αγροτική έξοδο και την κρίση των μεσαίων και μικρών πόλεων στην Ελλάδα. Η αποσύνθεση μάλιστα του μικρού αγροτικού νοικοκυριού, που προκλήθηκε από το πιστωτικό σύστημα (Βεργόπουλος, 1975) επετάχυνε το φαινόμενο των γεωγραφικών κινήσεων του πληθυσμού (Καβουριάρης, 1974) και την κρίση των μεσαίων ελληνικών πόλεων, όπου διατηρούνταν σε υψηλό βαθμό ακόμη οι αγροτικές δραστηριότητες (Kayser, 1971)*

Αυτά τα φαινόμενα καθόρισαν την αστική εξέλιξη ακόμη και κατά τη δεκαετία του εξήντα. Μία χαρακτηριστική τάση, φαίνεται ότι αρχίζει τότε να αποκρυσταλλώνεται. Οι μεσαίες πόλεις, που υπερβαίνουν την κρίση και τη στασιμότητα, συνδέονται συνήθως με την απασχόληση στις μεγάλες βιομηχανίες (Burgei 1981), που είναι αντιπροσωπευτικές των κλάδων-κλειδιά της πρώτης μεταπολεμικής εκβιομηχάνισης της χώρας. Τέτοιες βιομηχανίες ήταν αυτές του κλάδου της κλωστοϋφαντουργίας, χαρτοποιίας, μεταλλευτικές και εξορυκτικές επιχειρήσεις, μεταλλοκατασκευές-μηχανουργεία, λιπασματοβιομηχανίες, οικοδομικά υλικά, στην προώθηση των οποίων συνέβαλε αποφασιστικά η δημόσια πρωτοβουλία. Ιδιότυπα φαινόμενα επαρχιακής αστικοποίησης αποτελούν χαρακτηριστικές περιπτώσεις του φαινομένου αυτού (Avgerinou, 1986)*

Τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια μια κρίση δομικού χαρακτήρα θύγει τους ιστορικούς κλάδους της ελληνικής βιομηχανίας αντιστρέφοντας την ως τώρα χαρακτηριστική τάση (Γιαννίτσας, 1993). Οι αιτίες της κρίσης είναι πολλαπλές

ΕΙΚ. Ε.1. Η ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΩΝ ΚΑΤΑΝΟΜΩΝ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

ΠΗΓΗ: ΕΣΥΕ

αρχίζοντας από τις υπερβολικές για τις δυνατότητες τους επενδύσεις, που πραγματοποίησαν οι κλάδοι της κλωστοϋφαντουργίας και χαρτοποιίας, ως τα ατυχή ανοίγματα σε αγορές τρίτων χωρών μεταλλοκατασκευαστικών βιομηχανιών, την αδυναμία προσαρμογής στις κυκλικές μακροχρόνιες μεταβολές της διεθνούς αγοράς των μεταλλευτικών και ναυπηγοεπισκευαστικών επιχειρήσεων, ως την αδυναμία τέλος, αντιμετώπισης του κοινοτικού ανταγωνισμού και των απαιτήσεων εκσυγχρονισμού των χημικών βιομηχανιών, ιδιαίτερα των λιπασμάτων (Καλογήρου, 1993). Η κρίση παραγωγής και απασχόλησης έχει πάρει σοβαρές διαστάσεις σε ορισμένες γεωγραφικές και διοικητικές ενότητες: Έτσι, για πρώτη φορά στην Ελλάδα παρουσιάζονται συγκρίσιμα φαινόμενα με προηγούμενες περιπτώσεις των κοινοτικών χωρών. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η Λαυρεωτική στην ανατολική Αττική, η βόρεια Εύβοια και ανατολική Στερεά, η Σύρος στις Κυκλάδες, η Αχαΐα, οι βιομηχανικές περιοχές Θράκης και Μακεδονίας.

Παράλληλα, ενώ παρατηρείται σοβαρή άνοδος των υπηρεσιών και των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων δημιουργούνται νέες δυναμικές, ενδιαφέρουσες να εξεταστούν. Έτσι λοιπόν παρατηρείται σοβαρή άνοδος των υπηρεσιών και των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων στον αγροτικό χώρο με μια ταυτόχρονη διάχυση της αστικοποίησης. Η διάχυση αυτή φαίνεται να πραγματοποιείται μέσα από σύνθετους μηχανισμούς (Burgel, 1987), όπου σε ορισμένες περιπτώσεις αναλαμβάνουν ρόλο πρωταγωνιστή η τουριστική δραστηριότητα (Ζαχαράτος, 1988), ή η αναδιάρθρωμένη γεωργία σε συνδυασμό με μεταποίησή της (Παπαγεωργίου κ.ά. 1991).

Κατά την τελευταία δεκαετία επιχειρείται, για πρώτη φορά, μια συστηματική παρέμβαση ρυθμιστικού χαρακτήρα (Γετίμης, 1989), στο σχεδιασμό των αστικών περιοχών της χώρας. Το γεγονός αυτό διευκόλυνε την εξαπλώση των περιοχών κατοικίας στα περίχωρα των μεγάλων αστικών κέντρων, ιδιαίτερα του πολεοδομικού συγκροτήματος της Αθήνας. Παράλληλα βοήθησε και ενίσχυσε την τουριστικοποίηση, σημαντικών αγροτικών, στο παρελθόν, περιοχών, οι οποίες διέθεταν αξιολογικά συγκριτικά πλεονεκτήματα.

Οι τάσεις αυτές και κυρίως η άνοδος του τριτογενή τομέα φαίνεται να ανακλά όχι μόνο στη νεώτερη σύνθεση του Ακαθαρίστου Εγχωρίου Προϊόντος, αλλά και στη σύνθεση της εθνικής απασχόλησης κατά τους μεγάλους τομείς παραγωγής. Οι δύο μητροπόλεις, αλλά και οι μεσαίες πόλεις υπόκεινται στις σύγχρονες αυτές εξελίξεις!

Είναι γεγονός ότι η Ελλάδα παρουσιάζει μια ιδιαίτερη συμπεριφορά αστικής εξέλιξης. Αφού η χώρα κατέλαβε τα σημερινά της όρια με τη συνθήκη της Λωζάνης και μετά από την αποκατάσταση των προσφύγων από τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922, ο αστικός πληθυσμός αντιπροσώπευε το 31,1% της χώρας (απογραφή ΕΣΥΕ 1928). Σήμερα, πενήντα χρόνια αργότερα (απογραφή ΕΣΥΕ 1991) ή αναλογία του αστικού

πληθυσμού στο σύνολο της χώρας έχει διπλασιαστεί σχεδόν (31,1 → 58,1%) και αυτό σε βάρος του αγροτικού πληθυσμού (54,4 → 30,3%).

Ειδικότερα, από τη δεκαετία του σαράντα εμφανίστηκε μια συνεχής μείωση του αγροτικού πληθυσμού, που επιταχύνεται ιδιαίτερα κατά τα χρόνια του εξήντα. Τότε, σημειώνονται στην ελληνική ύπαιθρο σοβαρότερες απώλειες (-16%) ακόμα και από αυτές της δεκαετίας της γερμανικής κατοχής και του εμφυλίου πολέμου. Η γενική απογραφή πληθυσμού ανέδειξε το 1961 σε κρίσιμο σημείο υπέρ της αστικής εξέλιξης στη σύγχρονη Ελλάδα, μετά από μία παροδική ισορροπία μεταξύ αστικού (43,3%) και αγροτικού πληθυσμού (43,8%).

Οι οικονομικές, δημογραφικές και κοινωνικές επιπτώσεις της μακράς εμπόλεμης περιόδου, που σφράγισε η εμφύλια αναμέτρηση, συνέπεσαν με την αποσύνθεση του μικρού αγροτικού νοικοκυριού από το πιστωτικό κεφάλαιο. Μέσα στο πλαίσιο αυτό οι μηχανισμοί μετακίνησης των αγροτικών πληθυσμών τέθηκαν αμετάκλητα σε κίνηση. Οσοι από τους αγρότες μπόρεσαν να απασχοληθούν στις πόλεις παρέμειναν εκεί και δεν ακολούθησαν τους δρόμους της εξωτερικής μετανάστευσης, προς τη Βόρεια και Κεντρική Ευρώπη.

Από νωρίς η πρωτεύουσα αναλαμβάνει πρωτεύοντα ρόλο στις εσωτερικές μετακινήσεις του πληθυσμού της χώρας. Ετσι η Αθήνα αυξάνοντας δημογραφικά με κατά πολύ μεγαλύτερους ρυθμούς καταλαμβάνει ήδη το 1961 το 51% του αστικού και το ένα πέμπτο του συνολικού πληθυσμού της χώρας. Από τότε το αθηναϊκό φαινόμενο καθίσταται η κύρια έκφραση της σύγχρονης αστικοποίησης στην Ελλάδα. Είναι μάλιστα γενικά αποδεκτή η θέση ότι το αστικό δίκτυο της χώρας θα παρουσίαζε αρκετές ομοιότητες με την υπόλοιπη Βαλκανική αν το αθηναϊκό συγκρότημα δεν αποτελούσε μία ιδιόμορφη παραμόρφωση του ανθρωπογεωγραφικού ιστού της.

Η Θεσσαλονίκη παρουσιάζει, ακολουθώντας την πρωτεύουσα τη σημαντικότερη δημογραφική συγκέντρωση στη σύγχρονη Ελλάδα (1951-1981). Ογκώνεται μάλιστα με σχεδόν παράλληλους ρυθμούς. Παραπέρα την πλειοψηφούσα ομάδα μεταξύ των ελληνικών πόλεων αποτελούν όσες συγκεντρώνουν μεταξύ 10-20.000 κατοίκους αν και από την αστική άνοδο φαίνεται να επωφελούνται κυρίως οι μεγαλύτερες πόλεις.

Η ταυτόχρονη μελέτη των ιδιομορφιών της γεωγραφικής κινητικότητας του πληθυσμού στα όρια της χώρας, όσο και των τοπικών φαινομένων είναι βασική προϋπόθεση σήμερα, για τη διαμόρφωση ολοκληρωμένων συμπερασμάτων ως προς τις αιτίες και τα κίνητρα της εσωτερικής μετανάστευσης, αναγκαία για μία προσπάθεια εθνικού σχεδιασμού.

Μία πιο αναλυτική προσέγγιση ακολουθεί την εξέλιξη από απογραφή σε απογραφή της ΕΣΥΕ μετά από τον πόλεμο, οπότε άρχισαν να διαμορφώνονται τα πλαίσια της σημερινής εικόνας. Σκοπός είναι να τεθούν ορισμένες υποθέσεις για τη μελέτη της ελληνικής περίπτωσης. Κατά τις διαχρονικές συγκρίσεις γίνεται προσπάθεια

να συσχετισθούν ορισμένα δεδομένα, όπως οι διαστάσεις των οικισμών και η σύνθεση της απασχόλησης, με το φαινόμενο της αστικοποίησης στην Ελλάδα.

1940-1951

Κατά τη δεκαετία του σαράντα αυξάνεται (+19%) ο αστικός πληθυσμός, ο ημιαστικός παρουσιάζει μικρή κάμψη (-4), ενώ τις περισσότερες απώλειες εμφανίζει ο αγροτικός πληθυσμός. Παρά τους πολέμους, η γενική εικόνα δεν έχει ακόμα παραμορφωθεί. Όμως οι μηχανισμοί της αγροτικής εξόδου έχουν αμετάκλητα τεθεί σε κίνηση. Οι κοινωνικές επιπτώσεις μιας μακρίας εμπόλεμης περιόδου, που σφράγισε η εμφύλια αναμέτρηση, υπήρξαν σε ορισμένες περιπτώσεις ένα κίνητρο απομάκρυνσης των αγροτών από τις εστίες τους. Όμως το γεγονός αυτό συνέπεσε με την αποσύνθεση του αγροτικού νοικοκυριού από το εμπορικο-χρηματιστικό κεφάλαιο και την ταυτόχρονη συρρίκνωση του οικογενειακού αγροτικού εισοδήματος, που αποτέλεσαν τους παράγοντες για τη γενίκευση της αγροτικής εξόδου στη μεταπολεμική Ελλάδα.

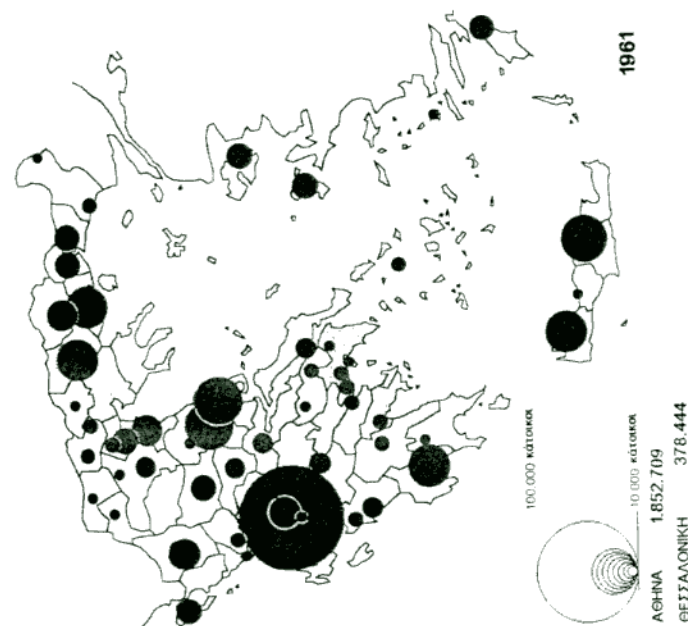
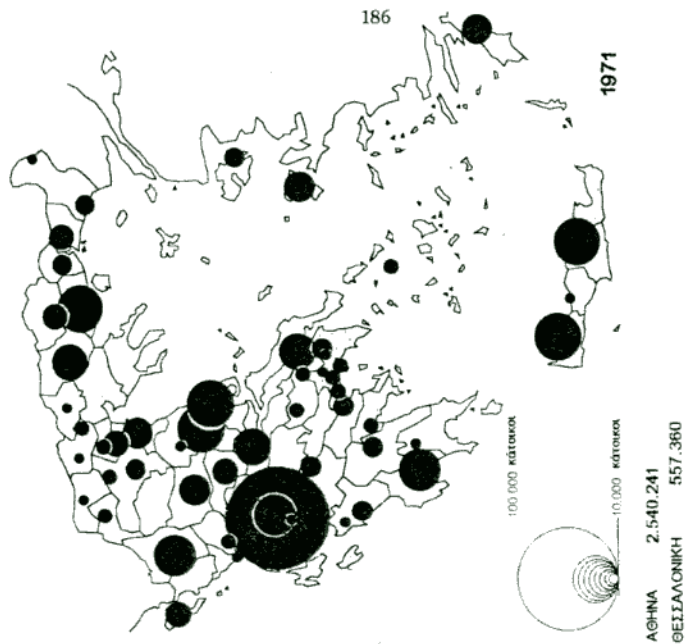
Στα 1951 η Αθήνα πλησιάζει με 1.378.586 κατοίκους το μισό του αστικού πληθυσμού της χώρας. Η Θεσσαλονίκη μόλις φθάνει τους 300 χιλιάδες κατοίκους, ενώ η Πάτρα δεν έχει φθάσει ακόμα τους 100 χιλιάδες. Μόνον οκτώ πόλεις, συγκεντρώνουν πληθυσμό μεταξύ 30-65 χιλιάδων, δεκατρείς μεταξύ 20-30 χιλιάδων, ενώ η πλειοψηφία, δηλαδή εικοσιπέντε πόλεις, κυμαίνεται μεταξύ 10-20 χιλιάδων κατοίκων.

Η αγροτική απασχόληση χαρακτηρίζει σημαντικό αριθμό πόλεων κατά το 1951, ιδιαίτερα τις μικρότερες. Οι υπηρεσίες εμπόριο, πίστη, μεταφορές αποτελούν κύριο γνώρισμα των μεγάλων πόλεων. Οι βιομηχανικές πόλεις παρουσιάζονται σε όλες τις διαστασιακές κατηγορίες. Πάντως μόνον ο Βόλος, η Καβάλα και η Ελευσίνα χαρακτηρίζονται κύρια από δευτερογενή δραστηριότητα. Στις υπόλοιπες βιομηχανικές πόλεις παρουσιάζεται σημαντική αγροτική απασχόληση, όπως: στα παραδοσιακά μακεδονικά αγροτο-βιομηχανικά κέντρα Έδεσσα, Νάουσα, Σέρρες, Ξάνθη, Δράμα και στις πελοποννησιακές πόλεις Αργος και Αίγιο.

1951-1961 Μια αστική άνοδος κυριαρχούμενη από την πρωτεύουσα.

Στα χρόνια του πενήντα οι αγροτικές και ημιαστικές περιοχές παρουσίασαν δημογραφική μείωση και στασιμότητα. Αντίθετα ο αστικός πληθυσμός αυξήθηκε με μεγάλους ρυθμούς (+25). Η Αθήνα δεσπόζει στην εξέλιξη συγκεντρώνοντας ήδη το μισό αστικό πληθυσμό της χώρας, αφού σημείωσε μία πρωτοφανή αύξηση (+34,4).

Οι περισσότερες ελληνικές πόλεις σημείωσαν μικρή αλλά θετική δημογραφική εξέλιξη. Δεκαέξι πόλεις, η μεγαλύτερη ομάδα, σημείωσε μέτριες αυξήσεις (μεταξύ +5 και

ΕΙΚ. Ε.2. Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1961-1971)

+14) όπως : Βόλος , Καβάλα, Καστοριά, οι παραδοσιακές αγροτοβιομηχανικές πόλεις Σέρρες, Δράμα, Κατερίνη. Δύο πόλεις υποφέρουν από τη δημογραφική κρίση: η Ερμούπολη και το Μεσολόγγι. Δημογραφική στασιμότητα παρουσιάζουν δεκατρείς πόλεις και μεταξύ τους η παραμεθόρια Φλώρινα, η Εδεσσα, η Ξάνθη και οι πόλεις παραδοσιακής παραγωγής υφαντών, τροφίμων - ποτών Βέροια, Νάουσα, τα αγροτικά Γιαννιτσά και η Κοζάνη. Αυξήσεις μεταξύ +15 και +25 πραγματοποιήσαν οκτώ πόλεις και μεταξύ τους η Λειβαδιά, ο Ασπρόπυργος στην Αττική, ενώ σημαντικές αυξήσεις (της τάξης του +30) πραγματοποιήθηκαν σε οκτώ πόλεις. Περιπτώσεις εξαιρετικής δημογραφικής ανόδου αποτέλεσαν η πρωτεύουσα της Θεσσαλίας, Λάρισα και η μόνη ως τώρα ειδικευμένη πόλη στη βαριά βιομηχανία η Ελευσίνα.

1961 - 1971 Η αθηναϊκή ανοδος. Η δημογραφική κρίση και στασιμότητα των μεσαίων πόλεων.

Κατά τη δεκαετία του εξήντα, η αγροτική έξοδος οδήγησε την ύπαιθρο στα όρια της δημογραφικής κρίσης (- 16), σε σημείο δηλαδή όπου δεν προσέγγισε ούτε με τις απώλειες της δεκαετίας των πολέμων (- 6). Το φαινόμενο δεν άφησε ανεπιτήραστη την εξέλιξη των ημιαστικών περιοχών. Αντίθετα οι αστικές περιοχές απορρόφησαν τους αγρότες, που δεν διάλεξαν την αποδημία στις χώρες της Ευρώπης, παρουσιάζοντας μεγάλη δημογραφική άνοδο (+29 %). Έτσι οι αστικές περιοχές έφθασαν να συγκεντρώνουν το μισό περίπου πληθυσμό της χώρας, αν και στην πράξη τα πολεοδομικά συγκροτήματα Αθήνας και Θεσσαλονίκης απορροφούν το μεγαλύτερο ποσοστό αυτής της αύξησης. Όμως στη γεωγραφική εικόνα δεσπόζει η αθηναϊκή περιοχή με το δημογραφικό της όγκο.

Το 1961 αποτέλεσε μία κρίσιμη στιγμή όπου φάνηκε ότι ισορροπούσαν αναλογικά ο αστικός με τον αγροτικό πληθυσμό της χώρας. Αλλά το σημείο αυτό ξεπεράστηκε μέχρι την απογραφή του 1971 σε όφελος του αστικού πληθυσμού. Ταυτόχρονα, με το ειδικό βάρος του αθηναϊκού συγκροτήματος ανατράπηκαν οι γεωγραφικές κατανομές του πληθυσμού, που προηγουμένα ήταν συγκεντρωμένος κύρια στις βόρειες περιοχές της χώρας.

Εν τω μεταξύ η στασιμότητα των επαρχιακών πόλεων συμπληρώνει την εικόνα της αστικής εξέλιξης. Οκτώ πόλεις σημείωσαν αρνητική δημογραφική εξέλιξη (από -5 ως -15) ενώ μεταξύ τους βρίσκονταν πόλεις, όπου οι αγροτικές ασχολίες κατείχαν σημαντική θέση όπως: Ξάνθη, Γιαννιτσά, Φλώρινα. Δεκαέξι πόλεις, δηλαδή η μεγαλύτερη ομάδα, οι περισσότερες, εμφανίζουν σχεδόν μηδενικές μεταβολές όπως : Σέρρες , Καβάλα, Θήβα. Ορισμένες πόλεις παρουσιάζουν μία μέτρια επιβραδυνόμενη αύξηση όπως : Βόλος, Μέγαρο, Νάουσα, Βέροια, Κοζάνη, Πάτρα, Ελευσίνα, Λειβαδιά ως κεντρο μιας μεταλλοφόρας περιοχής που μόλις άρχισε να αξιοποιείται. Αντίθετα πρωτοφανείς

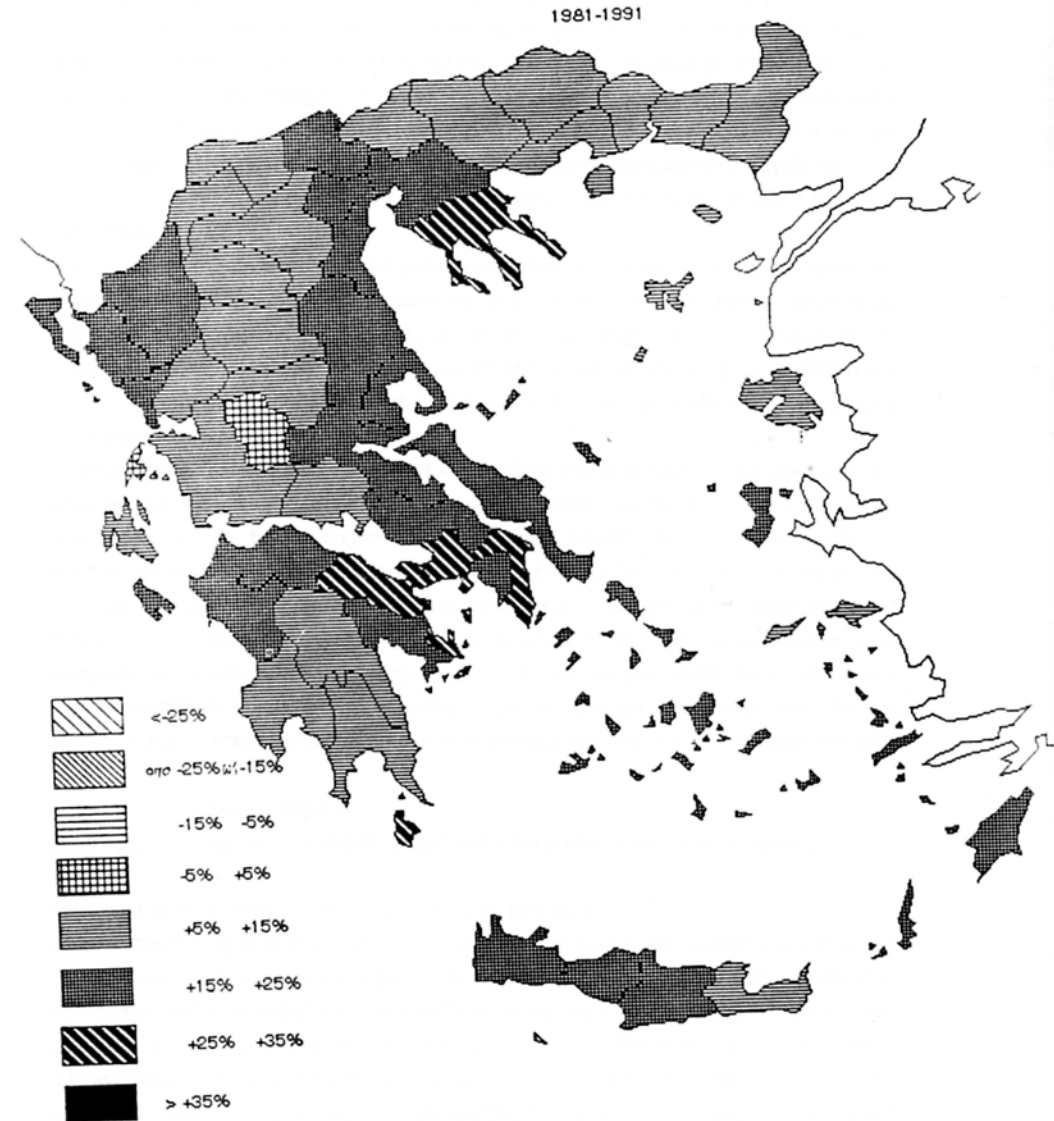
αυξήσεις παρουσίασαν δορυφόροι της αθηναϊκής ανάπτυξης όπως : Ανω Λιόσια, Αχαρνές, Ασπρόπυργος, Σαλαμίνα, και οι ανερχόμενες βιομηχανικές πόλεις υπό την αθηναϊκή επιρροή, Λαμία και Σαλαμίνα.

1971 - 1981 Επιβράδυνση και διάχυση της αθηναϊκής ανάπτυξης. Η δημογραφική ανάκαμψη των μεσαίων πόλεων.

Η γενική απογραφή πληθυσμού της 5ης Απριλίου 1981 έδειξε ότι κατά την τελευταία δεκαετία επιβραδύνθηκε σχετικά με τις προηγούμενες περιόδους η εγκατάλειψη της υπαίθρου (-16 το 1951, ως -4 το 1981), οι ημιαστικές περιοχές εξελίχθηκαν θετικά αλλά με χαμηλούς ρυθμούς (+10), ενώ η άνοδος του αστικού πληθυσμού φαίνεται να επιβραδύνεται (από το +29 στο +21). Οι μεταβολές αυτές συνθέτουν μία ανοδική, αλλά μέτρια συνολική αύξηση του πληθυσμού της χώρας. Όμως οι ενθαρρυντικές εξελίξεις δεν επαρκούν για να ανατραπεί η τάση των τελευταίων χρόνων να αυξάνονται οι αστικές περιοχές τροφοδοτούμενες από την αγροτική έξοδο. Διαπιστώνεται λοιπόν ότι σε εξήντα μόλις χρόνια (1920- 1981) αναλογικά υποδιαπλασιάστηκε ο πληθυσμός της υπαίθρου (από 61,9 έφθασε το 30,3% του πληθυσμού της χώρας), ενώ συγχρόνως υπερδιπλασιάστηκαν ο αστικός πληθυσμός (από 22, 9 ως 58,1%). Παράλληλα το αθηναϊκό πολεοδομικό συγκρότημα έφθασε τους 3.027.331 κατοίκους έναντι των 9.740.417 της χώρας. Ο όγκος του αντιπροσωπεύει πάνω από το μισό αστικό πληθυσμό (54%). Τεσσεράμισυ φορές μικρότερο, ακολουθεί το συγκρότημα της Θεσσαλονίκης (12,5 %), ενώ πενήντα εννέα ελληνικές πόλεις άνω των 10.000 κατοίκων μοιράζονται το υπόλοιπο 33,5% του αστικού πληθυσμού της χώρας.

Ποιό είναι όμως το γεωγραφικό πλαίσιο αυτών των εξελίξεων;

Από την τυπολογία των τάσεων 1961 - 71 και 1971 - 81 προκύπτει ότι δεκαεπτά νομοί στην κεντρική Μακεδονία, Δυτική Ελλάδα, Κεντρική και Νότια Πελοπόννησο, στο Βορειοανατολικό Αιγαίο χαρακτηρίζονται από συνεχή δημογραφική πτώση. Δεκατρείς νομοί παρέμειναν στάσιμοι στη Βόρεια Ελλάδα, επίσης Βοιωτία, Κυκλάδες, Σάμος, Λασηθί και Ρέθυμνο στην Κρήτη. Στους δώδεκα νομούς όπου παρουσιάστηκε κάποια ανάκαμψη, αυτή ήταν συχνά τόσο αδύναμη, ώστε δεν έγινε δυνατή η αναπλήρωση της εξόδου των χρόνων του εξήντα όπως στην Κεντρική Στερεά, στη Βόρεια Ελλάδα, στην Αργολίδα και τα Χανιά. Σε μία επωφελή θετική δημογραφική εξέλιξη (άνω του +7) πέρασαν, εκτός της Αττικής και της Θεσσαλονίκης έντεκα νομοί: Ηράκλειο, Δωδεκάνησα, Αχαΐα, Κορινθία, Εύβοια, Λάρισα, Μαγνησία, Πιερία, Ημαθία, Καβάλα, Ξάνθη, Καστοριά. Μέσα στα πλαίσια αυτά δεν μεταβλήθηκε η εξαιρετική θέση του Νομού Θεσσαλονίκης έστω και αν επιβραδύνθηκε σημαντικά ο ρυθμός δημογραφικής αύξησης σε σύγκριση με την προηγούμενη δεκαετία (από +30,5 σε +20,9). Το πολεοδομικό

ΕΙΚ. Ε.3. ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΣΤΟΥΣ ΝΟΜΟΥΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ (1981 - 1991)

συγκρότημα της πρωτεύουσας παρουσιάζει πάντα σημαντική, αλλά επιβραδυνόμενη αύξηση (+37,1 και +19,2). Ταυτόχρονα το Υπόλοιπο Αττικής εμφανίζει τη σημαντικότερη δημογραφική αύξηση μεταξύ των νομών της χώρας (+32,3).

Μία διαπίστωση συνομίζει τα χαρακτηριστικά της αθηναϊκής εξέλιξης: το 1981 επιβραδύνθηκε η δημογραφική άνοδος της Αθήνας, ενώ η πρωτοπορία παραλαμβάνεται από την άμεση γεωγραφική της περιοχή. Κατά τη δεκαετία του εξήντα η αθηναϊκή ακτινοβολία επηρέασε θετικά τις κοντινές στην Αττική πόλεις. Το 1981 διαπιστώνεται πως η θετική επίδρασή της επηρεάζει ολόκληρη τη γεωγραφική ενότητα που περιβάλλει την Αττική. Παραπέρα φαίνεται πως η αστική εξέλιξη στο διάστημα 1971 - 81 κλιμακώθηκε ανάλογα με το μέγεθος των μονάδων:

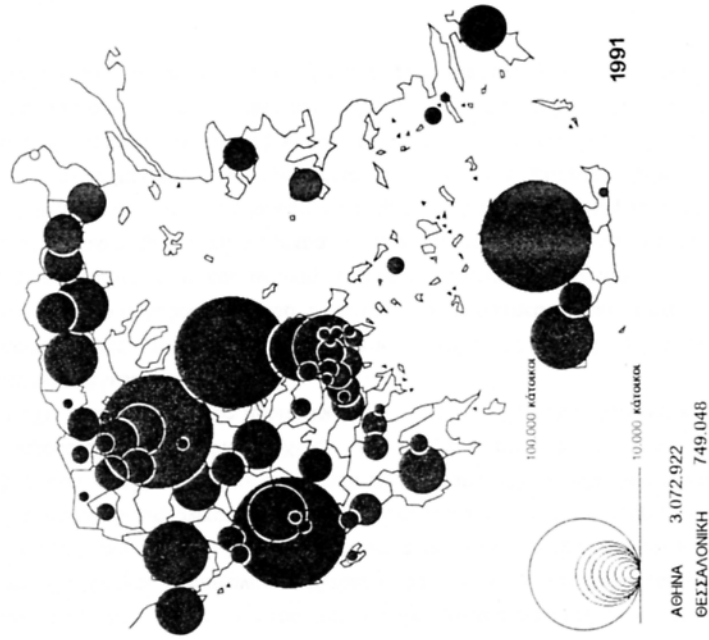
- Από τις είκοσι πόλεις άνω των 35 χιλιάδων κατοίκων, οκτώ παρουσιάζουν αυξήσεις από +25 και άνω, έξη πόλεις εξελίσσονται με ρυθμούς αύξησης από +15 ως +24 και μόνον έξη παρουσιάζουν μία μέτρια θετική εξέλιξη από +5 ως και +15 στην τριτογενή απασχόληση, επειδή συνήθως πρόκειται για τα πιο σημαντικά κέντρα υπηρεσιών της χώρας. Οι τρεις μεγαλύτερες πόλεις (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα) παρουσιάζουν μεγάλη δευτερογενή δραστηριότητα, όπως και άλλα μεγάλα κέντρα (Καβάλα, Καλαμάτα, Λάρισα, Σέρρες). Στην κατηγορία που εξετάζουμε υπάρχουν μόνον τρεις ειδικευμένες στη δευτερογενή απασχόληση (Βόλος, Χαλκίδα, Αχαρνές). Στην ομάδα τρία κέντρα όπου παραμένουν σημαντικές οι αγροτικές ασχολίες (Τρίκαλα, Κατερίνη, Βέροια).
- Δεκαεπτά πόλεις διαμορφώνουν την κατηγορία των 20 ως 35 χιλιάδων κατοίκων. Έξη από αυτές, κέντρα υπηρεσιών (Αλεξανδρούπολη, Κοζάνη, Μυτιλήνη, Ξάνθη) και βιομηχανίας (Πτολεμαΐδα, Αργος), εξελίσσονται με μεγάλη αύξηση, άνω του +25. Κέντρα μεγάλων αγροτικών περιοχών (Κομοτηνή, Αίγιο, Γιαννιτσά), βιομηχανικές πόλεις (Κόρινθος, Σαλαμίνα) και μια τουριστική πόλη (Κέρκυρα), εξελίσσονται με σημαντική αύξηση από +15 ως +24. Μια πόλη μόνο παρουσιάζει στασιμότητα (Χίος), ενώ αύξηση από +5 έως και +14 χαρακτηρίζει τρεις επαρχιακές πρωτεύουσες (Καρδίτσα, Τρίπολη, Πύργος) και τη βιομηχανική Ελευσίνα.
- Εικοσιπέντε μικρές πόλεις που κυμαίνονται μεταξύ 10 ως 20 χιλιάδων αποτελούν την πιο πολυάριθμη ομάδα. Σ' αυτές παρουσιάστηκαν κυρίως μέτριες αυξήσεις, στασιμότητα, ή και μείωση. Η μέτρια αύξηση παρουσιάστηκε σε δώδεκα επαρχιακές πρωτεύουσες, μικρά κέντρα υπηρεσιών (Φλώρινα, Κιλκίς, Ναύπλιο), βιομηχανικές πόλεις (Νάουσα, Καστοριά, Λειβαδιά, Ασπρόπυργος) και κέντρα περιοχών πρωτογενών δραστηριοτήτων (Εδεσσα, Σπάρτη, Πρέβεζα, Τύρναβος, Κάλυμνος). Δύο πόλεις χάνουν πληθυσμό (Αρτα, Μεσολόγγι), ενώ τρεις παραμένουν στάσιμες (Μέγαρα, Ερμούπολη, Αμαλιάδα). Τέσσερις παρουσιάζουν μια σημαντική θετική δημογραφική εξέλιξη (Θήβα, Κομοτηνή,

Ρέθυμνο, Ορεστιάδα) και μόνον τρεις εξαιρετική αύξηση (Αλεξάνδρεια, Κως, Ανω Λιόσια).

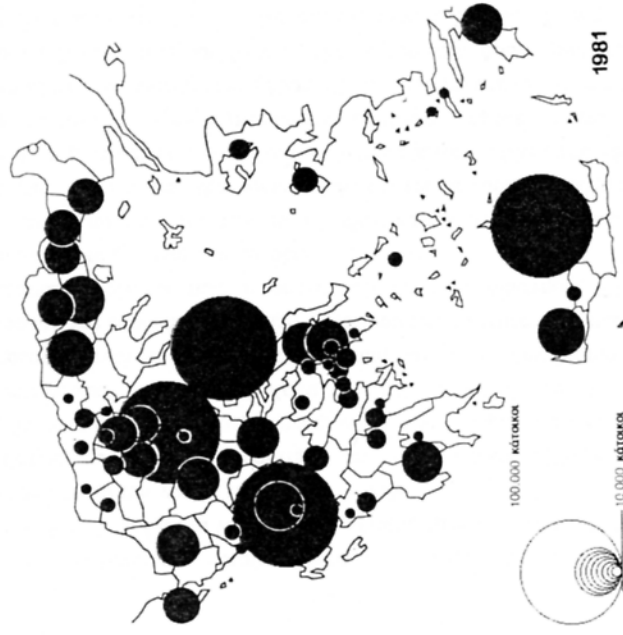
Από τη δημογραφική εξέλιξη επωφελήθηκαν επομένως οι μεγαλύτερες πόλεις, χωρίς όμως αυτός ο κανόνας να είναι απόλυτος. Έτσι η Αθήνα (+19,2), όπως και κατά την προηγούμενη δεκαετία, εμφανίζει μικρότερους ρυθμούς αύξησης από τη Θεσσαλονίκη (+26,7). Μικρές πόλεις (όπως τα Ανω Λιόσια, η τουριστική Κως) παρουσιάζουν δυναμικές τάσεις. Κέντρα υπηρεσιών κάθε μεγέθους (Ηράκλειο, Αλεξανδρούπολη) και βιομηχανικές πόλεις (Αχαρνές, Αργος) επωφελούνται από σημαντικές αυξήσεις. Αλλά υπήρξαν και πόλεις-κέντρα αγροτικών περιοχών, που παρουσίασαν δημογραφική άνοδο (όπως η Κατερίνη, η Βέροια και η Αλεξάνδρεια στην Ημαθία). Μεσαίου μεγέθους σήμερα οι μικρές στο παρελθόν πόλεις της Δυτικής Μακεδονίας, Πτολεμαΐδα και Κοζάνη παρουσίασαν ένα δυναμισμό που συγκρίνεται με αυτόν ορισμένων μεγαλύτερων πόλεων όπως Λάρισα, Τρίκαλα, Χαλκίδα και Πάτρα.

Μία γενική, αλλά μέτρια, άνοδος χαρακτηρίζει στα χρόνια του εβδομήντα την εξέλιξη των ελληνικών πόλεων, αντί της στασιμότητας των χρόνων του εξήντα. Οι μικρές πόλεις επωφελούνται εν μέρει από την αστική άνοδο. Συγχρόνως παρατηρείται μία επιβράδυνση της εξέλιξης του συγκροτήματος της πρωτεύουσας (+37,1 ως +19,2), ενώ μια ανάλογη τάση παρατηρήθηκε στις δορυφόρους πόλεις της αθηναϊκής ανάπτυξης. Οι πρωτοφανείς δημογραφικές αυξήσεις της δεκαετίας του εξήντα δεν υπάρχουν πλέον, παρά το γεγονός ότι και σήμερα οι βιομηχανικές πόλεις του Υπολοίπου Αττικής παρουσίασαν εξαιρετικές αυξήσεις, η βιομηχανική Ελευσίνα εμφανίζει μία μέτρια ανάπτυξη (περί το +10), το ίδιο ο Ασπρόπυργος, η Σαλαμίνα και τα Μέγαρα. Αντίθετα στις ψηλότερες θέσεις σταθεροποιούνται οι Αχαρνές (+110 ως +63,2) και τα Άνω Λιόσια (+240 ως +48,1). Στην πραγματικότητα όμως φαίνεται πως η δημογραφική αύξηση δεν εντοπίζεται μόνο στις πόλεις της Αττικής, αλλά διαχέεται σε όλη τη γεωγραφική της έκταση. Παρατηρείται επίσης ότι πόλεις της αθηναϊκής επιρροής, όπως οι Χαλκίδα, Λαμία, Κόρινθος, Λειβαδιά, εμφανίζουν επιβράδυνση της δημογραφικής εξέλιξης σε όφελος των γεωγραφικών - διοικητικών περιοχών τους. Έτσι οι Εύβοια (+13,6), Βοιωτία (+2,4), Φθιώτιδα (+4,2), Κορινθία (+7,8) μάλλον τείνουν προς μια θετική εξέλιξη, που φαίνεται ότι συνδέεται με τη διάχυση δευτερογενών δραστηριοτήτων στις γεωγραφικές περιοχές τους.

Οι νέες τάσεις, της δεκαετίας του εβδομήντα, υπενθυμίζουν με ατελή τρόπο τις διαδικασίες διάχυσης της αστικοποίησης που παρατηρήθηκαν νωρίτερα στις αναπτυγμένες βιομηχανικές χώρες της Ευρώπης. Οπωσδήποτε όμως δεν μπορεί να υπάρχει ακριβής αναλογία, όταν η κοινωνικοοικονομική εξέλιξη είναι εδώ τελείως διαφορετική και η εκβιομηχάνιση ή τριτογενοποίηση έχουν καθοριστεί από την οικονομική εξάρτηση. Οι διαστασιακές διαφορές ανάμεσα στο αθηναϊκό συγκρότημα και τις πόλεις

1991
 ΑΘΗΝΑ 3.072.922
 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 749.048

1981
 ΑΘΗΝΑ 3.027.331
 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 706.180

ΕΙΚ. Ε.4. Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1921-1991)

μεσαίου - μικρού μεγέθους είναι μεγάλες. Πρόκειται για μια ομοιότητα προς τις αναπτυσσόμενες χώρες, όπου δημογραφική έκρηξη και οικονομική εξάρτηση δημιουργούν αντίστοιχα φαινόμενα. Οι διαφορές όμως, που προκύπτουν από το ανώτερο επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης και την οργάνωση της ελληνικής κοινωνίας, είναι πολύ περισσότερες. Ίσως θα έπρεπε λοιπόν κατά τις διεθνείς συγκρίσεις η ελληνική περίπτωση να τοποθετηθεί σε ένα μέσο επίπεδο μεταξύ των αναπτυγμένων βιομηχανικά χωρών και των οικονομικά αναπτυσσόμενων.

1981-91 Επιβράδυνση της ανάπτυξης Αθήνας και Θεσσαλονίκης. Σταθεροποίηση της αύξησης των μεσαίων πόλεων

Η γενική απογραφή πληθυσμού, που πραγματοποίησε το 1991 η ΕΣΥΕ έδειξε μια θετική μεταβολή του πληθυσμού της χώρας που δεν υπερέβη όμως τα όρια της στασιμότητας. Από τα στοιχεία αυτά φαίνεται ότι ενισχύονται και σταθεροποιούνται οι τάσεις που παρατηρήθηκαν την προηγούμενη δεκαετία. Συνεχίζεται μια επιβράδυνση της αύξησης του αστικού πληθυσμού (+7,8%); η εγκατάλειψη της υπαίθρου εξακολουθεί στα ίδια περίπου επίπεδα (-7,5%), ενώ ενισχύεται η άνοδος των μικρών πόλεων (+26,48%).

Συγκριτικά με την προηγούμενη δεκαετία παρατηρείται ότι η τάση επιβράδυνσης του αθηναϊκού συγκροτήματος ενισχύεται και διαμορφώνεται σε χαμηλά επίπεδα (+1,51%), αλλά η ευρύτερη του περιφέρεια αυξάνει με εντυπωσιακούς ρυθμούς, όπως το υπόλοιπο της Αττικής (+24,5%), η Κορινθία (45,7%) και η Βοιωτία (+14,4%). Αντίστοιχα φαινόμενα παρατηρούνται με επίκεντρο τη δεύτερη μεγάλη πόλη της χώρας, τη Θεσσαλονίκη, η οποία χαρακτηρίζεται από επιβράδυνση των ρυθμών αύξησης (+6,07%), ενώ στην ευρύτερη περιφέρεια της οι νομοί Χαλκιδικής και Πιερίας παρουσιάζουν αξιοσημείωτες αυξήσεις.

Σε είκοσι τρεις διοικητικές ενότητες παρουσιάζεται στασιμότητα. Το γεγονός χαρακτηρίζει ορισμένους νησιωτικούς νομούς όπως τα Ιόνια, τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου και τους περισσότερους νομούς της βόρειας Ελλάδας. Είκοσι τέσσερις νομοί μεταξύ των οποίων νομοί της κεντρικής και νότιας Ελλάδας, το νότιο Αιγαίο και οι περισσότεροι νομοί της Κρήτης χαρακτηρίζονται από μια μέτρια επωφεληή αύξηση της τάξης του 10%.

Η δημογραφική ανάκαμψη της χώρας αποδίδεται ως ένα βαθμό στην άνοδο των πόλεων μεσαίου μεγέθους. Η πλειοψηφία των πόλεων που υπερβαίνουν τους 10.000 γνώρισαν επωφελείς αυξήσεις. Δύο πόλεις μόνο γνωρίζουν αρνητική μεταβολή γεγονός που συνδέεται με την διαρθρωτική κρίση στην παραγωγική τους βάση η ναυπηγοεπισκευαστική Ερμούπολη (-3,95%) και η πόλη της βιοτεχνίας της γούνας η

Καστοριά (-8,31%), ενώ η στασιμότητα χαρακτηρίζει άλλες οκτώ πόλεις, μεταξύ των οποίων οι νησιωτικές Μυτιλήνη και Χίος, οι πόλεις της βιομηχανίας και των υπηρεσιών Κοζάνη και Καβάλα, η παραμεθόρια Φλώρινα, η Βέροια και το αθηναϊκό συγκρότημα.

Είκοσι πέντε πόλεις παρουσιάζουν μια μέτρια επωφεληή αύξηση από +5 ως +14%. Μεταξύ των πόλεων αυτών εντοπίζονται οι πέντε μετά από την Αθήνα μεγαλύτερες πόλεις της χώρας δηλαδή η Θεσσαλονίκη, η Πάτρα, το Ηράκλειο, ο Βόλος και η Λάρισα, οι πόλεις σύγχρονων βιομηχανικών κλάδων, όπως η Ελευσίνα και Πτολεμαΐδα, το Αίγιο, η Λαμία, ορισμένα κέντρα προσοδοφόρων αγροτικών περιοχών όπως το Αργος, η Αμαλιάδα, ο Πύργος, ο Τύρναβος, η Σπάρτη, μερικές επαρχιακές πρωτεύουσες όπως το Ναύπλιο, η Τρίπολη, η Ζάκυνθος και οι πόλεις των παραδοσιακών αγροτοβιομηχανικών κλάδων Καλαμάτα, Σέρρες, Έδεσσα, Δράμα, Νάουσα.

Δεκαοκτώ πόλεις χαρακτηρίζονται από αξιοσημείωτη αύξηση της τάξης του +15 ως +24%. Μεταξύ αυτών παρατηρούνται πόλεις της ευρύτερης περιοχής του αθηναϊκού συγκροτήματος όπως η Κόρινθος, η Σαλαμίνα και το Λαύριο, ή της συμπρωτεύουσας όπως τα Γιαννιτσά, η Κατερίνη, το Κιλκίς, πόλεις προσοδοφόρων αγροτοβιομηχανικών περιοχών όπως το Αγρίνιο, η Αρτα, η Ξάνθη, η Κομοτηνή, τα Τρίκαλα, τουριστικές πόλεις όπως η Κως, η Κέρκυρα, τα Χανιά.

Μεταξύ των δεκαεσσάρων πόλεων, που παρουσιάζουν δυναμικές αυξήσεις από +25% ως 55%, η πλειοψηφία αποτελείται από πόλεις της ευρύτερης αθηναϊκής περιοχής, όπως η Ν.Μάκρη, Αχαρνές, Κορωπί, Μάνδρα, Μέγαρα, Χαλκίδα, Ασπρόπυργος, Α. Λιόσια και της Θεσσαλονίκης όπως η Αλεξάνδρεια. Στη μεγάλη τουριστική άνοδο οφείλεται η θέση του Ρεθύμνου, ενώ τα Ιωάννινα χαρακτηρίζονται από σημαντική άνοδο καθώς εξελίσσονται σε σημαντικό διοικητικό κέντρο για τον ευρύτερο χώρο της Ηπείρου.

Τις ακραίες θέσεις ως προς τη δημογραφική άνοδο των μεσαίων πόλεων καταλαμβάνουν οι πόλεις της ευρύτερης αθηναϊκής περιοχής Μαραθώνας, Παλλήνη, Μαρκόπουλο, Λουτράκι.

β

Συγκριτικά με τις προηγούμενες δεκαετίες παρατηρούνται αξιοσημείωτες και ενδιαφέρουσες μεταβολές ως προς τις τάσεις της εξέλιξης των πόλεων.

Το μητροπολιτικό πολεοδομικό συγκρότημα της Αθήνας εμφανίζει μεγάλη επιβράδυνση της αύξησης του σε αντίθεση με τα προηγούμενα χρόνια, που αγγίζει τα όρια της στασιμότητας. Αντίστοιχη συμπεριφορά παρουσιάζει το συγκρότημα της Θεσσαλονίκης, που αυξάνει με πολύ μικρότερους ρυθμούς συγκριτικά με τις προηγούμενες δεκαετίες.

Παρά τις επωφελείς αλλά μέτριες αυξήσεις τους οι αμέσως πέντε μεγαλύτερες από τις ελληνικές πόλεις Πάτρα, Ηράκλειο, Βόλος, Λάρισα, Χανιά παρουσιάζουν σημαντική επιβράδυνση των ρυθμών. Επιβράδυνση των επωφελών αυξήσεων παρουσιάζουν ακόμη ορισμένες από τις πόλεις της βορειοανατολικής Ελλάδας, όπως οι

αγροτοβιομηχανικές Δράμα και η Ξάνθη, το παραμεθόριο διοικητικό κέντρο της Αλεξανδρούπολης, φθάνοντας ως τη στασιμότητα, όπως στην περίπτωση της βιομηχανικής Καβάλας.

Η επιβράδυνση χαρακτηρίζει επίσης την κορεσμένη τουριστικά Ρόδο, το αγροτοβιομηχανικό Αργος, τις πόλεις της δυτικής Μακεδονίας, την Έδεσσα, τις άλλοτε δυναμικές πόλεις της ηλεκτρενεργειακής ανάπτυξης Πτολεμαΐδα και Κοζάνη. Η επιβράδυνση αυτή φέρνει στη στασιμότητα τις αγροτοβιομηχανικές Βέροια, Νάουσα, την παραμεθόρια Φλώρινα, ενώ η Καστοριά μετά από είκοσι χρόνια ανόδου παρουσιάζει μεγάλη κάμψη.

Τριάντα έξι από τις εξήντα εννέα πόλεις μεσαίου μεγέθους παρουσιάζουν επιτάχυνση της δημογραφικής τους αύξησης. Το γεγονός χαρακτηρίζει τα κέντρα των αγροτικών περιοχών της Θεσσαλίας και Πελοποννήσου, ώστε οι πόλεις Τρίκαλα, Καρδίτσα, Τύρναβος, Αμαλιάδα, Καλαμάτα, Σπάρτη, εμφανίζουν μια μέτρια επιτάχυνση της δημογραφικής τους αύξησης. Οι ρυθμοί εννέα πόλεων της δυτικής Ελλάδας διαμορφώνονται σε αρκετά υψηλές θέσεις όπως το Μεσολόγγι, η Αρτα, το Αγρίνιο, η Ναύπακτος, η Πρέβεζα με ακραία περίπτωση της πρωτεύουσας της Ηπείρου τα Ιωάννινα, η οποία προσλαμβάνει ιδιαίτερη σημασία μετά τις νεώτερες γαιοπολιτικές ανακατατάξεις στα βόρεια σύνορα της χώρας.

Σημαντική επιτάχυνση παρουσιάζουν ορισμένες πόλεις που η ευρύτερη τους περιοχή εμφανίζει συνδυασμό αγροτικών και τουριστικών δραστηριοτήτων όπως το Ρέθυμνο και η Ιεράπετρα στην Κρήτη, η Κως και η Κάλυμνος στα Δωδεκάνησα, ο Πύργος και η Καλαμάτα στην Πελοπόννησο.

Η επιτάχυνση χαρακτηρίζει επίσης την ευρύτερη αθηναϊκή περιοχή, όπου περιλαμβάνονται η Κόρινθος, η Χαλκίδα, η Λειβαδιά και οι δώδεκα πόλεις-δορυφόροι της πρωτεύουσας. Σχετική κάμψη παρουσιάζουν οι Αχαρνές αντί των εξαιρετικών αυξήσεων των προηγούμενων δεκαετιών.

Αντίστοιχα φαινόμενα παρουσιάζονται στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλονίκης όπου παρατηρείται επιτάχυνση στο Κιλκίς και στα Γιαννιτσά, ενώ στην Αλεξάνδρεια οι ρυθμοί παραμένουν στα ίδια υψηλά επίπεδα, ενώ στο αγροτοβιομηχανικό κέντρο της Κατερίνης παρουσιάζεται επιβράδυνση των υψηλών άλλοτε ρυθμών αύξησης του.

β

Συσχετίζοντας το δημογραφικό μέγεθος και τις μεταβολές του, παρατηρείται ότι στη δεκαετία του ογδόντα οι μεγάλες αυξήσεις είναι συνήθως αντιστρόφως ανάλογες του δημογραφικού μεγέθους. Οι τάσεις μεταβολής έχουν στενή σχέση με τις οικονομικές δραστηριότητες και τη σχετική θέση των πόλεων ως προς τα μητροπολιτικά κέντρα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης.

Μεταξύ των είκοσι δύο πόλεων από 35.000 ως 200.000 κατοίκους παρατηρούνται επωφελείς, αλλά γενικά μέτριες αυξήσεις που κυμαίνονται μεταξύ 4 ως 20% με εξαίρεση τις πόλεις της αθηναϊκής επιρροής όπως η βιομηχανική Χαλκίδα (40,05%), οι Αχαρνές (52,67), και το ανερχόμενο κέντρο των Ιωαννίνων. Μέτριες επωφελείς αυξήσεις παρουσιάζουν επίσης η Πάτρα, το Ηράκλειο, ο Βόλος και η Λάρισα, ενώ υψηλότερες θέσεις καταλαμβάνουν η τουριστική Κέρκυρα και το διοικητικό αγροτοβιομηχανικό κέντρο της Ξάνθης.

Αντίστοιχες παρατηρήσεις διαμορφώνονται για τις δεκαεπτά πόλεις από 20.000 ως 35.000 κατοίκους, όπου αξιόλογα ποσοστά θετικής αύξησης παρουσιάζονται από την Κόρινθο (+20,98%), τα Γιαννιτσά (+20,44%), τα Μέγαρα (+41,44) και *Ελευσίνα* (17,21%). Υψηλές τιμές χαρακτηρίζουν επίσης τον Πύργο (+30,52%), το Ρέθυμνο (+41,72%), που αποτελούν κέντρα ενοτήτων με αγροτικές και τουριστικές δραστηριότητες. Στην κατηγορία αυτή παρατηρούνται ορισμένες νησιωτικές πρωτεύουσες που παρουσιάζουν στασιμότητα όπως η Μυτιλήνη και η Χίος καθώς η δυναμική ως τώρα Κοζάνη στη Δυτική Μακεδονία.

Στην κατηγορία μεταξύ 15.000 ως 20.000 κατοίκων εντοπίζονται δώδεκα πόλεις, όπου περιλαμβάνονται επίσης οι δύο ακραίες περιπτώσεις δημογραφικής μείωσης αυτής της δεκαετίας, Ερμούπολη και Καστοριά. Στη διαστασιακή αυτή κατηγορία περιλαμβάνονται και πάλι δύο πόλεις της ευρύτερης αθηναϊκής περιοχής με σημαντικές αυξήσεις το Κορωπί (+49,93%) και ο Ασπρόπυργος (+33%). Μέτριες αυξήσεις, που ορισμένες φορές αγγίζουν τη στασιμότητα χαρακτηρίζουν τις πόλεις αγροτοβιομηχανικού χαρακτήρα Νάουσα, Λειβαδιά, Θήβα, Εδεσσα και τα κέντρα αγροτικών περιοχών Αμαλιάδα, Σπάρτη, Πρέβεζα. Μια νησιωτική πόλη με ανερχόμενο τουρισμό η Κάλυμνος (+56,57) παρουσιάζει το υψηλότερο ποσοστό της κατηγορίας.

Στην κατηγορία των πόλεων από 10.000 ως 15.000 κατοίκους περιλαμβάνονται δεκαοκτώ πόλεις, όπου αντίστροφα ως προς τις προηγούμενες δεκαετίες παρατηρείται ότι συγκεντρώνονται οι ακραίες θετικές τιμές μεταβολής των μεσαίων ελληνικών πόλεων. Αυτές οι τιμές αφορούν στους δορυφόρους του αθηναϊκού συγκροτήματος Μαραθώνα (532,5%), Παλλήνη (+188,65%), Ν.Μάκρη (+55,80%), Μαρκόπουλο (+71,66%), Λουτράκι (+62,22%). Σημαντική αύξηση παρουσιάζουν στα πλαίσια της επιρροής της Θεσσαλονίκης η Αλεξάνδρεια (+26,33%) και το Κιλκίς (17,76%), η τουριστική Κως (+24,16%), η Ιεράπετρα (+45,99%), η Ορεστιάδα, ο Τύρναβος, το Μεσολόγγι, η Ναύπακτος, το Λαύριο. Στασιμότητα τέλος χαρακτηρίζει την παραμεθόρια Φλώρινα και τη νησιωτική Ζάκυνθο.

β

Φαίνεται λοιπόν ότι τα χρόνια του ογδόντα η δημογραφική εξέλιξη ήταν ευνοϊκή για τις πόλεις μεσαίου μεγέθους. Αυτές πέρασαν μετά από προηγούμενες περιόδους κρίσης και στασιμότητας σε μια φάση θετικών αυξήσεων, τις υψηλότερες από τις οποίες

εμφανίζουν οι μικρότερες μεταξύ τους πόλεις, που εμφανίζουν ειδικευση στον τριτογενή τομέα, ιδιαίτερα τα νεώτερα τουριστικά κέντρα. Χωρίς να αποκλείονται οι εξαιρέσεις, διαπιστώνεται ότι οι γενικές αυτές τάσεις διαφοροποιούνται πλέον οριστικά από αυτές των προηγούμενων δεκαετιών (1951-1981). Είναι γεγονός ότι το πολεοδομικό συγκρότημα της Αθήνας φαίνεται ότι σταθεροποιείται δημογραφικά, ενώ αυξάνονται τα περικόρια και η ευρύτερη περιοχή του. Τηρουμένων των αναλογιών αντίστοιχα φαινόμενα παρουσιάζονται στο πολεοδομικό συγκρότημα της Θεσσαλονίκης. Αντίθετα δε με τις προηγούμενες δεκαετίες φαίνεται ότι η επιβράδυνση της δημογραφικής αύξησης χαρακτηρίζει επίσης τις επόμενες μεγαλύτερες πόλεις της χώρας και όσες πόλεις, που διέθεταν βιομηχανική δραστηριότητα.

Ε.2. ΟΡΙΣΜΕΝΟΙ ΔΕΙΚΤΕΣ ΚΑΙ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ. ΥΠΟΓΕΝΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΓΗΡΑΝΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΔΟΚΙΑ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ

Η υπογεννητικότητα και γήρανση που χαρακτηρίζουν τη δημογραφική συμπεριφορά της χώρας (Εμκε - Πουλοπούλου, 1988), χαρακτηρίζουν εξίσου τις αστικές της περιοχές, από δυσμενέστερες μάλιστα θέσεις (τιμές, αξίες). Σύμφωνα με την απογραφή του 1991 υπολογίζεται ότι οι πόλεις που υπερβαίνουν τους 10.000 κατοίκους, μαζί με τα δύο μητροπολιτικά πολεοδομικά συγκροτήματα, έχουν την ακόλουθη δημογραφική σύνθεση: η ομάδα των νέων ως 15 ετών αντιπροσωπεύει το 22% του πληθυσμού, η ομάδα των δυναμικών ηλικιών 15 ως 65 ετών το 67% και οι ηλικιωμένοι άνω των 65 ετών το 11%.

Μία προσεκτική διερεύνηση των μεσαίων πόλεων ως προς τη δημογραφική τους εξέλιξη σε συσχέτισμό με τη σύνθεση των ομάδων ηλικιών τους αποδεικνύει ότι συχνά η δημογραφική άνοδος ορισμένων από αυτές οφείλεται στον εποικισμό τους από εσωτερικούς μετανάστες, ο οποίος ακολουθείται συνήθως από αυξανόμενη δημογραφική γήρανση. Από την άλλη πλευρά στασιμότητα και μείωση προέρχονται από μία συνεχή ή πρόσφατη μετανάστευση, η οποία συνήθως ακολουθείται από αυξανόμενη γήρανση.

Η αισιόδοξη αναλογία νέων και δυναμικών ηλικιών με περιορισμένο αριθμό ηλικιωμένων ατόμων χαρακτηρίζει μερικές πόλεις, που συνδυάζοντας τη βιομηχανική και τριτογενή απασχόληση και παρουσίασαν σημαντική δημογραφική άνοδο σε προηγούμενες περιόδους, ή και στη δεκαετία του ογδόντα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι οι Πτολεμαίδα, Κοζάνη, Ηράκλειο και Ρόδος, οι αθηναϊκοί δορυφόροι, η Κόρινθος και τα Γιαννιτσά. Η μεγάλη συμμετοχή των νέων ηλικιών χαρακτηρίζει συνήθως πόλεις, που ευνοήθηκαν από μια πρόσφατη οικονομική και δημογραφική άνοδο όπως οι Χαλκίδα, Γιαννιτσά, Ηράκλειο, Ρέθυμνο και Ιεράπετρα στην Κρήτη.

Αντίθετα στις μεγαλύτερες πόλεις, όπου παρατηρούνται σημαντικότερες δημογραφικές αυξήσεις ως προς τους ρυθμούς και τα μεγέθη, όπως συμβαίνει επίσης στις περιπτώσεις της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, δεσπόζουν οι δυναμικές ηλικίες που μετανάστευσαν εκεί στις δεκαετίες του εξήντα και του εβδομήντα αναζητώντας απασχόληση.

Αντίστοιχη συμπεριφορά εμφανίζεται από σημαντικές πόλεις μεσαίου μεγέθους, όπως: Καβάλα, Κατερίνη, Κοζάνη, Κόρινθος, Πτολεμαΐδα, Ρόδος, Βόλος, Ηράκλειο και πιο πρόσφατα τα Ιωάννινα και Χαλκίδα.

Ενας απαισιόδοξος δημογραφικός συνδυασμός, με υπολογίσιμη συμμετοχή ηλικιωμένων και μικρή αναλογία νέων, χαρακτηρίζει αρκετά αστικά κέντρα. Μεταξύ τους συμπεριλαμβάνονται ορισμένες νησιωτικές πρωτεύουσες, που αντιμετωπίζουν δημογραφική κρίση από τη δεκαετία των πολέμων συνδεδεμένη με οικονομική στασιμότητα, όπως στις περιπτώσεις της Χίου, Μυτιλήνης, Ερμούπολης. Ορισμένες παλιές βιομηχανικές πόλεις όπως ο Βόλος, η Καβάλα, η Καστοριά, οι Σέρρες, η Έδεσσα, που περνούν διακυμάνσεις διαρθρωτικού χαρακτήρα της οικονομικής τους βάσης παρουσιάζουν επίσης ανάλογα χαρακτηριστικά.

Από την άλλη πλευρά οι επιπτώσεις από την αγροτική έξοδο των χρόνων του εξήντα επηρεάζει μέχρι σήμερα ορισμένες πόλεις-κέντρα σημαντικών αγροτικών περιοχών, όπως η Καλαμάτα, ο Πύργος, η Αμαλιάδα, η Αρτα, το Μεσολόγγι, η Ναύπακτος, οι οποίες παρά την πρόσφατη άνοδο έχοντας χάσει δυναμικό πληθυσμό χαρακτηρίζονται σήμερα από μεγάλη αναλογία ηλικιωμένων και νέων.

β

Από την άποψη των τάσεων, παρατηρείται ότι η σύνθεση των ηλικιών στις ελληνικές πόλεις μεσαίου μεγέθους χαρακτηρίζεται από μία γενική υποχώρηση των νεανικών ηλικιών, που οφείλεται στην υπογεννητικότητα από την οποία επωφελούνται κυρίως οι δυναμικές ηλικίες και κατόπιν η ομάδα των ηλικιωμένων. Αυτή η εικόνα προκύπτει από ένα συνδυασμό των μετακινήσεων, του πρόσφατου παρελθόντος που εξακολουθούν να επηρεάζουν, την κατανομή του αστικού πληθυσμού και την ιδιόμορφη, χαρακτηριζόμενη από υπογεννητικότητα και προϊούσα γήρανση, δημογραφική συμπεριφορά του.

Είναι γεγονός ότι η αναλογία των ηλικιωμένων ατόμων προς εκατό νέους κυμαίνεται μεταξύ του 54 και 53 και ως προς την προηγούμενη δεκαετία έχει αυξηθεί περισσότερο από δεκατρείς μονάδες. Τα χαμηλότερα ποσοστά γηρασμένου πληθυσμού παρουσιάζουν πόλεις, που χαρακτηρίζονται από μια οικονομική άνοδο συνοδευόμενη από αξιοσημείωτες δημογραφικές αυξήσεις στη διάρκεια των τελευταίων είκοσι χρόνων όπως η Πτολεμαΐδα (28%), η Αλεξάνδρεια (35), το Ηράκλειο (37). Στον αντίποδα βρίσκονται οι νησιωτικές πρωτεύουσες Μυτιλήνη (85), Ερμούπολη (79), Κέρκυρα (78), Χίος (76). Η

Αθήνα χαρακτηρίζεται επίσης από υψηλή γήρανση (72) ενώ ακολουθεί η Θεσσαλονίκη από χαμηλότερες θέσεις (56).

β

Στο σημείο αυτό μπορεί να υποστηριχθεί η υπόθεση ότι μια ερμηνεία των δημογραφικών μεταβολών των ελληνικών πόλεων συνδέεται στενά με τις μεταβολές της απασχόλησης σ' αυτές, προκαλούμενες από τις αναδιρθρώσεις στην οικονομική τους βάση.

Ο ενεργός πληθυσμός σύμφωνα με τον ορισμό της ΕΣΥΕ συμπεριλαμβάνει όσους δηλώνουν ότι διαθέτουν απασχόληση και τους άνεργους οι οποίοι βρίσκονται σε αναζήτηση απασχόλησης, είτε επειδή έχασαν την προηγούμενη εργασία τους, είτε την αναζητούν για πρώτη φορά.

Για το λόγο αυτό το ποσοστό του ενεργού πληθυσμού στο σύνολο του αστικού πληθυσμού συνδέεται συνήθως με την αναμονή εργασίας, που παρουσιάζουν οι δυναμικές ηλικίες. Βεβαίως είναι ποικίλοι οι παράγοντες, που διαμορφώνουν αυτή τη σχέση και μεταβαλλόμενοι ανάλογα με τις κοινωνικές και κυρίως τις συνθήκες της παραγωγής.

Επίσης ο όγκος των απασχολούμενων μεταξύ των κατοίκων των πόλεων καθορίζεται από πολλές αιτίες, όπως είναι ενδεχομένως η παρουσία των συνταξιούχων, ή των νέων που σπουδάζουν, ή ακόμη η άφιξη δυναμικών ηλικιών που αναζητούν απασχόληση. Το 1981 η δημογραφική άνοδος συχνά κυριαρχήθηκε από δυναμικές ηλικίες που αναζητούσαν απασχόληση. Αλλά καθώς ένας αρκετά μεγάλος αριθμός εργατοϋπαλλήλων αντιμετώπιζαν προσωρινές συνθήκες απασχόλησης μέχρι να σταθεροποιηθεί η νέα τους εργασία, η απογραφή της ΕΣΥΕ αποκαλύπτει μικρό σχετικά ποσοστό απασχολούμενων. Αυτή ήταν η περίπτωση των πόλεων της αθηναϊκής επιρροής, όπως τα Ανω Λιόσια, Αχαρνές, Λαμία. Αντίστοιχη συμπεριφορά παρουσίασαν οι πόλεις της Μακεδονίας, Πτολεμαΐδα, Κοζάνη και η μεθοριακή Αλεξανδρούπολη.

Πρέπει να σημειωθεί ότι κατά την μεταπολεμική περίοδο παρατηρείται αρχικά (1951-1981) μια προοδευτική μείωση του μέσου ενεργού πληθυσμού των μεσαίων πόλεων (από 37,2 → 30,75 ενεργοί ανά εκατό κατοίκους). Η τάση αυτή φαίνεται να αντιστρέφεται κατά την τελευταία δεκαετία, ενώ οι απασχολούμενοι υπερβαίνουν σήμερα το ένα τρίτο του αστικού πληθυσμού. Φαίνεται λοιπόν ότι διαμορφώνονται νέα πλαίσια συμπεριφοράς του ενεργού πληθυσμού, ιδιαίτερα στις αστικές περιοχές (36,72%), που συνδέονται με την αναδιάρθρωση των οικονομικών δραστηριοτήτων στα σύγχρονα πλαίσια και τη δημιουργία ζωνών "κρίσης και ανεργίας" στη χώρα, τις μη καταγραμμένες ακόμα και συστηματικά διερευνημένες σύγχρονες τάσεις εξωτερικής μετανάστευσης, το ρόλο του γυναικείου εργατικού δυναμικού και την παρουσία εξωτερικών μεταναστών από τις χώρες της ανατολικής Ευρώπης και τις αναπτυσσόμενες χώρες (Φακιολάς, 1995).

Συνδυάζοντας λοιπόν την παρουσία μεγάλου αριθμού συνταξιούχων, νέων που σπουδάζουν, ανέργων και μεταναστών από το εξωτερικό η Αθήνα παρουσιάζει σύμφωνα με την απογραφή του 1991 τη μικρότερη αναλογία ενεργού πληθυσμού (24%). Ανάλογες τάσεις παρουσιάζονται στα περίχωρα της, όπως στα βιομηχανικά κέντρα Λαυρίου, Ελευσίνας, Ασπρόπυργου και στις πόλεις, που αποτελούν τόπους κατοικίας εργαζομένων στην περιοχή της όπως τα Μέγαρα, Παλλήνη, Κορωπί, Ανω Λιόσια. Ορισμένες αντιστοιχίες παρουσιάζουν επίσης η Θεσσαλονίκη, η Πάτρα και η Λάρισα. Παραπέρα όμως η φύση του ενεργού πληθυσμού στις ελληνικές πόλεις πρέπει να διευρευνηθεί εξειδικευμένα και σε στενή σχέση με το λειτουργικό χαρακτήρα των πόλεων.

Ε.3. ΕΝΑΣ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΜΕΤΑΒΟΛΩΝ. Η ΤΡΙΤΟΓΕΝΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ

Η αστική απασχόληση περιλαμβάνει συνήθως μια περιορισμένη ποικιλία περιπτώσεων. Ο πρωτογενής τομέας καθορίζεται κυρίως από τη γεωργία και λιγότερο την κτηνοτροφία. Ο δευτερογενής τομέας περιλαμβάνει κυρίως τη βιομηχανία, και τη βιοτεχνία στο μέτρο που οι κατασκευές, οι εξορυκτικές δραστηριότητες και η ενέργεια παρουσιάζουν σχετικά μικρή συμμετοχή. Παρά τη σημασία του εμπορίου, της πίστης και του τομέα των μεταφορών ο τριτογενής τομέας χαρακτηρίζεται κατά την τελευταία δεκαετία από τον τουρισμό και τις επιχειρηματικές δραστηριότητες, όπως αυτές καθορίζονται από τις νεώτερες εξελίξεις στην πληροφορική.

Για την εξέταση της απασχόλησης χρησιμοποιούνται οι απογραφές πληθυσμού της ΕΣΥΕ ανά δεκαετία μέσω των οποίων προσεγγίζεται η λειτουργική εικόνα των ελληνικών πόλεων. Αλλά οι σημαντικότερες πληροφορίες για τις εξελίξεις προκύπτουν κυρίως από τις συγκρίσεις των διαδοχικών εικόνων στο χρόνο. Οι παρατηρήσεις που ακολουθούν βασίζονται στον πληθυσμό, που απογράφηκε ως ενεργός και δήλωσε απασχόληση.

Μετά τη δεκαετία των πολέμων ο πληθυσμός, που δήλωσε απασχόληση αυξήθηκε αναλογικά ώστε το 1991 έφθασε στο ένα τρίτο περίπου του πληθυσμού της χώρας, παρά το γεγονός ότι κατά την τελευταία δεκαετία η εξέλιξη του παρουσιάζει μια τάση στασιμότητας αν όχι μείωσης. Μέχρι το 1981 η τάση αυτή φαίνεται ότι συνδέεται με τη μείωση του πρωτογενή (28%) επ' ωφελεία της τριτογενούς απασχόλησης (40%) και της δευτερογενούς (32%). Αυτή η γενική τάση διαφοροποιείται στα χρόνια του ογδόντα καθώς η τριτογενής απασχόληση αυξάνεται θεαματικά κατά δεκαπέντε εκατοστιαίες μονάδες (55%) επωφελομένη τώρα όχι μόνο από την πρωτογενή (20%), αλλά και από τη δευτερογενή απασχόληση.

Όσον αφορά στη σύνθεση της απασχόλησης στην Ελλάδα της μεταπολεμικής περιόδου παρατηρείται ότι ο τριτογενής τομέας ενισχύεται προοδευτικά. Κατά την τελευταία μάλιστα δεκαετία ότι ο τομέας επωφελείται όχι μόνο από τον πρωτογενή, αλλά και από τον δευτερογενή τομέα. Αυτές οι γενικές τάσεις βρίσκονται σε αντιστοιχία με τη διαμόρφωση του ακαθαρίστου εθνικού προϊόντος. Εκδηλώνονται επίσης επίμονα στη σύνθεση του απασχολούμενου πληθυσμού των πόλεων. Ο πρωτογενής τομέας εγκαταλείπεται από το 1951 ως το 1991 (23,4 → 88%) αδιάκοπα στο μέτρο, που ο πληθυσμός δεν ασχολείται με την αγροτική οικονομία. Από τη μεταβολή αυτή επωφελείται εν μέρει ο δευτερογενής τομέας, ο οποίος, ενώ παρουσιάζει μια μικρή αλλά σταθερή άνοδο, κατά την τελευταία δεκαετία (29,29%) εμφανίζει μια μείωση κατά εννέα εκατοστιαίες μονάδες, ώστε τοποθετείται (29,29%) σε χαμηλότερες θέσεις από το 1951 (32,2%). Οι ανακατανομές αυτές ευνόησαν συνολικά τον τριτογενή τομέα, ο οποίος απορροφά πλέον τα δύο τρίτα των απασχολούμενων του αστικού πληθυσμού (61,91%). Κατά την τελευταία μάλιστα δεκαετία φαίνεται ότι αποσπά απασχολούμενους από τον δευτερογενή τομέα αντιστρέφοντας έτσι την γενική τάση της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου.

Στη συνέχεια των παρατηρήσεων αυτών διαπιστώνεται ότι μεταξύ 1951-1991 στην Ελλάδα αυξήθηκαν αναλογικά οι πόλεις όπου κυριαρχεί ο τριτογενής τομέας. Οι πόλεις που η λειτουργία τους καθορίζεται από το δευτερογενή παραμένουν αναλογικά στάσιμες, ενώ η σημασία των αγροτικών κέντρων περιορίζεται συνεχώς. Κατά τη μεταπολεμική περίοδο οι αλλαγές στο λειτουργικό χαρακτήρα των ελληνικών πόλεων πραγματοποιήθηκαν με έναν τρόπο εξελικτικό. Εντούτοις οι ιδιομορφίες που εκδηλώνονται στην ελληνική οικονομία πλήττουν τη σύνθεση του απασχολούμενου αστικού πληθυσμού και όπως προκύπτει από τις παρατηρήσεις μας πρέπει να αποκλειστεί κάθε υπόθεση ότι οι εξελίξεις ήταν γραμμικές.

β

Η ομάδα των πόλεων που παρουσιάζει μεγαλύτερη του μέσου όρου τριτογενή απασχόληση σε συνδυασμό με μικρότερη αντίστοιχα δευτερογενή συγκεντρώνει κατά την τελευταία δεκαετία μόλις δεκαπέντε πόλεις, το ένα πέμπτο δηλαδή του συνόλου. Ο αριθμός των πόλεων της ομάδας αυτής περιορίζεται στο μέτρο, που καθυστερούν οι εκσυγχρονισμοί στην αγροτική παραγωγή και οι επιβαλλόμενες αναδιαρθρώσεις της προκαλούν κρίσεις στον τομέα. Από την άποψη του μεγέθους στην ομάδα αυτή περιλαμβάνονται ανέκαθεν πόλεις που δεν υπερβαίνουν τους 20.000 κατοίκους. Εξαιρέσεις αποτελούν το Αγρίνιο, η Κατερίνη, η Κομοτηνή, η Βέροια, το Αίγιο, τα Γιαννιτσά, και τα Μέγαρα.

Από την άποψη των τάσεων συνεχίζεται στα αγροτικά κέντρα επίσης η μείωση της πρωτογενούς απασχόλησης, που σε ορισμένες περιπτώσεις υπερβαίνει τις δέκα ποσοστιαίες μονάδες, όπως στην περίπτωση του Θεσσαλικού Τυρνάβου που

μεταπολεμικά παρουσίαζε το υψηλότερο συνήθως ποσοστό πρωτογενούς απασχόλησης στη χώρα (37,11%). Αντίστοιχη τάση παρουσιάζουν οι πόλεις των αγροτικών περιοχών στην επιρροή της Θεσσαλονίκης, τα Γιαννισά και η Αλεξάνδρεια, η Βέρροια και η Κατερίνη.

Κατά τη δεκαετία του εβδομήντα παρατηρήθηκε ότι από τη μείωση του πρωτογενή επωφελήθηκε ο δευτερογενής όπου προϋπήρχε αγροτοβιομηχανική παράδοση. Η διαρθρωτική κρίση της υφαντουργίας και ο ευρύτερος διεθνής ανταγωνισμός στις βιομηχανίες τροφίμων και ποτών προκαλεί περιορισμό της βιομηχανικής απασχόλησης σε αρκετά από τα αγροτοβιομηχανικά κέντρα, φθάνει ως δέκα ποσοστιαίες μονάδες, όπως στην περίπτωση του Αγρινίου, της Βέροιας, των Τρικάλων Θεσσαλίας ενώ ακολουθούν η Εδεσσα και η Κατερίνη.

Από τις τάσεις αυτές επωφελήθηκε ο τριτογενής τομέας μέχρι και δεκαεπτά εκατοστιαίες μονάδες, όπως το Αγρίνιο, ενώ ακολουθούν η Κομοτηνή και η Ορεστιάδα, η Πρέβεζα, το Μεσολόγγι και η Ναύπακτος στη δυτική Ελλάδα, το Αίγιο, η Αμαλιάδα, το Άργος και η Σπάρτη στην Πελοπόννησο.

β.

Η πολυπληθέστερη ομάδα ως προς το λειτουργικό χαρακτήρα των ελληνικών πόλεων είναι σήμερα αυτή όπου κυριαρχεί ο τριτογενής τομέας, ο δευτερογενής βρίσκεται χαμηλότερα του μέσου όρου, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις ο πρωτογενής τείνει να εκλείψει. Τις ακραίες τιμές τριτογενούς απασχόλησης παρουσιάζουν η παραμεθόρια στρατιωτική Φλώρινα (80,5%) και οι τουριστικές Κέρκυρα και Ρόδος, ενώ στην ομάδα εντάσσονται ορισμένες από τις πιο σημαντικές πόλεις της χώρας, όπως τα Ιωάννινα, Ρέθυμνο, Ηράκλειο, Λαμία, Χανιά και η ακριτική Αλεξανδρούπολη. Ακραίες τιμές του πρωτογενή που προσεγγίζουν τη μια ποσοστιαία μονάδα παρουσιάζουν η Ρόδος, η Κοζάνη και η Παλλήνη στα αθηναϊκά περίχωρα.

Τον παραπάνω λειτουργικό τύπο παρουσιάζει σήμερα το πολεοδομικό συγκρότημα της Αθήνας. Στην περίπτωση του και σε αντιστοιχία με τις γενικές τάσεις παρατηρήθηκε μείωση της δευτερογενούς περισσότερο από δώδεκα εκατοστιαίες μονάδες επωφελεία της τριτογενούς απασχόλησης. Έτσι στην πρωτεύουσα η πρωτογενής απασχόληση δεν υπερβαίνει πλέον τη μισή εκατοστιαία μονάδα (0,44%), η δευτερογενής είναι αναλογικά χαμηλή (26,65%), ενώ η τριτογενής διαμορφώνεται σε αρκετά υψηλές θέσεις (72,91%). Παρά το γεγονός ότι το πολεοδομικό συγκρότημα της Θεσσαλονίκης υπόκειται στις γενικές τάσεις που περιγράψαμε για την τελευταία δεκαετία, εξακολουθεί να διατηρεί τον ίδιο τύπο λειτουργικής σύνθεσης όπως το 1981. Εμφανίζει όμως μια υπολογίσιμη περαιτέρω μείωση της πρωτογενούς απασχόλησης (0,88%), διατηρεί αναλογικά υψηλή δευτερογενή (34,03%) και τριτογενή απασχόληση (65,09%).

β.

Το ένα τρίτο των ελληνικών πόλεων παρουσιάζει, παρά τις τάσεις μείωσης της τελευταίας δεκαετίας, δευτερογενή απασχόληση που υπερβαίνει το μέσο όρο. Τις ακραίες θέσεις καταλαμβάνουν η Καστοριά (54,21%), η Μάνδρα (53,77%), το Λαύριο (51,69) και η Πτολεμαΐδα (50,69%). Οι παραπάνω τέσσερις πόλεις είναι οι μόνες περιπτώσεις όπου η δευτερογενής απασχόληση υπερτερεί αναλογικά της τριτογενούς. Στις υπόλοιπες περιπτώσεις παρατηρείται αναλογικά υψηλός τριτογενής τομέας, ενώ η τάση αυτή τείνει να ενισχυθεί κατά την τελευταία δεκαετία. Το γεγονός παρατηρείται σε ορισμένες από τις πιο σημαντικές, από άποψη μεγέθους, πόλεις της χώρας που περιλαμβάνονται στην κατηγορία αυτή, όπως Πάτρα, Βόλος, Λάρισα, Καβάλα, Ξάνθη, Κοζάνη.

Ένα μικρό υποσύνολο αυτής της ομάδας που αποτελείται από πόλεις ποικίλου μεγέθους παρουσιάζει αναλογικά υψηλά ποσοστά πρωτογενούς απασχόλησης όπως η Νάουσα, η Θήβα, η Κατερίνη, η Αλεξάνδρεια και οι δορυφόροι της αθηναϊκής περιοχής Ασπρόπυργος, Μέγαρο, Κορωπί, Μαρκόπουλο, Λουτράκι.

Κατά την τελευταία δεκαετία γενικό χαρακτηριστικό της λειτουργικής συμπεριφοράς των πόλεων με βιομηχανική απασχόληση είναι η σημαντική της μείωση από κοινού με αυτή της τριτογενούς, επωφελεία της τριτογενούς απασχόλησης.

Το γεγονός αυτό χαρακτηρίζει τις πόλεις στις οποίες είχε παρατηρηθεί το 1981 τόνωση της βιομηχανικής απασχόλησης όπως στην περίπτωση Βόλου και Καβάλας με την ανάπτυξη χημικών και βιομηχανικών κατασκευαστικών υλικών, η αγροτοβιομηχανική Ξάνθη και χαρτοβιομηχανίας. Αλλά το 1991 ενώ οι πόλεις αυτές διατηρούν τον βιομηχανικό τους χαρακτήρα εμφανίζουν σημαντική κάμψη της δευτερογενούς επωφελεία της τριτογενούς απασχόλησης, που φθάνει ως τις δεκατέσσερις εκατοστιαίες μονάδες στην περίπτωση του Βόλου.

Από το φαινόμενο δεν εξαιρούνται οι πόλεις της αθηναϊκής επιρροής, που ευνοήθηκαν ιδιαίτερα από την πολιτική κινήτρων εγκατάστασης της βιομηχανίας κατά τη δεκαετία του εβδομήντα, όπως η Κόρινθος και το κέντρο της αλουμινοφόρας περιοχής του Παρνασσού Λειβαδιά. Η ενίσχυση του τριτογενή σε βάρος του δευτερογενή φθάνει τις δεκαπέντε και δεκαεπτά μονάδες στη Χαλκίδα και Θήβα αντίστοιχα.

Οι δορυφόροι πόλεις της αθηναϊκής ανάπτυξης, στις οποίες κυριαρχούσε κατά την προηγούμενη δεκαετία η δευτερογενής απασχόληση παρουσιάζουν επίσης σοβαρή κάμψη της επωφελεία της τριτογενούς. Στην πόλη της βαριάς βιομηχανίας Ελευσίνα η μείωση φθάνει τις είκοσι τέσσερις εκατοστιαίες μονάδες. Ακολουθούν από επίσης υψηλές θέσεις οι γειτονικές πόλεις Μάνδρα, Ασπρόπυργος με τα διύλιστήρια του και τα Μέγαρο. Οι δύο τελευταίες πόλεις εξακολουθούν να συγκρατούν σε υψηλά επίπεδα την τριτογενή τους απασχόληση. Το Κορωπί ως διοικητικό κέντρο της Μεσογαίας στην Αττική παρουσιάζει υψηλό τριτογενή τομέα, που επίσης επωφελήθηκε από το δευτερογενή αλλά συγκρατεί την πρωτογενή απασχόληση σε υψηλές θέσεις. Αντίστοιχη

συμπεριφορά εμφανίζει το Μαρκόπουλο στην ίδια γεωγραφική ενότητα. Αντίθετα στα Ανω Λιόσια και Αχαρνές παρά το αγροτικό τους παρελθόν τείνει να εξαφανιστεί η πρωτογενής απασχόληση, διατηρείται παρά τη μεγάλη κάμψη υψηλή δευτερογενής και σημαντική τριτογενής απασχόληση, επειδή εξυπηρετούν το αθηναϊκό επιχειρησιακό κέντρο.

β.

Πρέπει να σημειωθεί ότι σε ορισμένες πόλεις η παρατηρούμενη κάμψη της δευτερογενούς απασχόλησης συνδέεται με διαρθρωτική κρίση της παραγωγικής βάσης. Πρόκειται για ένα φαινόμενο εξελισσόμενο, που χρειάζεται πρωτογενή συστηματική έρευνα για να τυπολογηθεί. Είναι γεγονός όμως ότι η αναδιαρθρώσεις των τελευταίων χρόνων ώθησαν στα όρια της κρίσης και της ανεργίας ορισμένες γεωγραφικές ενότητες και τις πόλεις τους. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν το Λαύριο, η παλιότερη ίσως βιομηχανική πόλη, πόλη ορυχείων και μεταλλευτικό κέντρο όπου έκλεισαν οριστικά οι επιχειρήσεις, η Καστοριά όπου η βιοτεχνία της γούνας υφίσταται σοβαρή κρίση και από τα νησιωτικά λιμάνια η Ερμούπολη, όπου έκλεισε οριστικά η ναυπηγοεπισκευαστική μονάδα.

Οι τάσεις αυτές σε αρκετές περιπτώσεις, τείνουν να συντονιστούν με τις δημογραφικές μεταβολές, που παρατηρήθηκαν κατά την τελευταία δεκαετία. Έτσι το φαινόμενο που παρατηρείται ως το 1981, η δημογραφική αύξηση να έλκεται από τη βιομηχανική άνοδο, φαίνεται ότι υποχωρεί σταδιακά. Ηδη ανησυχητικές τάσεις παρουσιάζουν η Ερμούπολη (-3,95%) και η Καστοριά (-8,31) ως προς την εξέλιξη του πληθυσμού τους. Το Λαύριο αποτελεί ειδική περίπτωση καθώς παρουσιάζει μια μέτρια αύξηση, που συνδέεται με την οργανωμένη εγκατάσταση πολιτικών προσφύγων.

Στις μεγαλύτερες πόλεις παρατηρείται μια χαρακτηριστική τάση επιβράδυνσης των ρυθμών αύξησης κατά τη δεκαετία του ογδόντα, που συμπίπτει με τη μεγάλη κάμψη της δευτερογενούς απασχόλησης, όπως στη Λάρισα, στο Βόλο, στην Πάτρα, στο Ηράκλειο, στα Χανιά και στις μικρότερου μεγέθους, παραδοσιακές πόλεις Δράμα, Ξάνθη, Βέροια, Νάουσα και στις δυναμικές ως τώρα πόλεις της ηλεκτρενεργειακής παραγωγής Κοζάνη και Πτολεμαΐδα, η οποία για πρώτη φορά τα τελευταία σαράντα χρόνια παρουσιάζει μέτρια αυξητική μεταβολή.

Τέλος, αντίστοιχη επίσης συμπεριφορά εμφανίζουν τα μεγάλα πολεοδομικά συγκροτήματα Αθήνας και Θεσσαλονίκης καθώς και οι πόλεις αντίστοιχα της ευρύτερης επιρροής τους Αχαρνές, Ανω Λιόσια και Κατερίνη.

Ε.4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συνοψίζοντας τις τάσεις που παρατηρούνται στη διάρκεια των τελευταίων τριάντα χρόνων από την άποψη των κινήσεων και των κατανομών του πληθυσμού των πόλεων διαπιστώνεται ότι:

- Μετά από μια στιγμή ισορροπίας μεταξύ αστικού και αγροτικού πληθυσμού το 1961 παρουσιάζεται μία αδιάκοπη μείωση του αγροτικού πληθυσμού μέχρι σήμερα.
- Η μεγάλη αγροτική έξοδος κορυφώθηκε στη διάρκεια 1961-71. Στο επίπεδο της εσωτερικής μετανάστευσης επωφελήθηκε το αθηναϊκό συγκρότημα και κατά δεύτερο λόγο η Θεσσαλονίκη.
- Αυτές οι μετακινήσεις του πληθυσμού συνεχίστηκαν επιβραδυνόμενες στη διάρκεια 1971-81. Αυτή την περίοδο διαφαίνεται η τάση διάχυσης της αθηναϊκής ανάπτυξης στην ευρύτερη της περιοχή με ταυτόχρονη επιβράδυνση του ρυθμού αύξησης της πρωτεύουσας. Αντίστοιχα φαινόμενα παρατηρούνται στην Θεσσαλονίκη. Αυτές οι τάσεις ενισχύονται και σταθεροποιούνται την τελευταία δεκαετία. Το φαινόμενο, που χαρακτηρίζει τη συμπεριφορά των μητροπολιτικών περιοχών στα χρόνια του '80, είναι η επέκταση των περιοχών κατοικίας στα περίχωρά τους, που ενδεχομένως ευνοείται από τη ρυθμιστική πολεοδομική πολιτική, που εφαρμόζεται μετά το 1982.
- Οι μεσαίες ελληνικές πόλεις περνούν από μια περίοδο στασιμότητας και δημογραφικής κρίσης για ορισμένες, σε μια περίοδο επωφελών γι' αυτές μεταβολών. Εν τούτοις οι βασικές κατανομές έχουν φαίνεται σταθεροποιηθεί καθώς ο κύριος όγκος του αστικού πληθυσμού συγκεντρώνεται στην Αθήνα (50,3%) και στη Θεσσαλονίκη (12,3%).

Όσον αφορά ειδικότερα τις τάσεις δημογραφικής μεταβολής των πόλεων, παρατηρείται μια ανατροπή αυτών που ίσχυαν μέχρι το 1981. Συγκεκριμένα, ενώ ως τότε ευνοείται γενικά η αύξηση των μεγαλύτερων μεταξύ των μεσαίων πόλεων, καθώς και η αύξηση στα πλαίσια της βιομηχανικής απασχόλησης, το 1991 φαίνεται ότι η αύξηση ευνοεί τις δορυφόρους πόλεις των μητροπολιτικών κέντρων και ιδιαίτερα της Αθήνας. *Παράλληλα διαφαίνεται* ότι η δημογραφική αύξηση αποτρέπεται περισσότερο από ότι έλκεται από τη βιομηχανική απασχόληση. Η μεγέθυνση των μεσαίων πόλεων φαίνεται ότι συμβαδίζει περισσότερο με την ανάπτυξη του τριτογενή τομέα, όπου κατά την τελευταία δεκαετία αποκτούν ιδιαίτερη σημασία οι επιχειρήσεις, οι υπηρεσίες - πίστη και ο τουρισμός.

Μία αδρομερής διερεύνηση των δημογραφικών χαρακτηριστικών των μεσαίων πόλεων, που χαρακτηρίζονται από την προϊούσα γήρανση και την αναμονή εργασίας του ενεργού πληθυσμού φαίνεται ότι η αύξηση των πόλεων συνεχίζει να προωθείται από την

αναζήτηση ικανοποιητικής οικονομικά απασχόλησης, αλλά στον τριτογενή τομέα πλέον. Από την άλλη πλευρά η πολλαπλή και δομική κρίση της ελληνικής βιομηχανίας ανακλά στη δημογραφική συμπεριφορά των πόλεων, που αποτελούν τόπους συγκέντρωσής της, με αποτέλεσμα οι πόλεις αυτές να εντάσσονται στις νεοδημιουργούμενες στην Ελλάδα περιοχές κρίσης και ανεργίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

1. **AVGERINOU-KOLONIAS Sofia**, *La transformation d' un village agricole en ville industrielle: Ptolemais-Macedoine, Grece*, Paris (these de doctorat en EHES), 1986.
2. **Βεργόπουλος Κ.**, *Το αγροτικό πρόβλημα στην Ελλάδα*, Αθήνα, Εξάντας 1975, σελ. 179-199.
3. **BURGEL Guy**, *Croissance urbaine et developpement capitaliste, le "miracle" athenien*, Paris CNRS, 1981.
4. **Burgel Guy**, *Επάνοδος στην αγροτική Ελλάδα, στο Διαδικασίες Κοινωνικού Μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, 1987.
5. **Γετίμης Παναγιώτης**, *Οικιστική πολιτική στην Ελλάδα, τα όρια της μεταρρύθμισης*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1989.
6. **Γιαννίτσης Τάσος**, *Η επιταγή μιας βιομηχανικής πολιτικής, στο Βιομηχανική και Τεχνολογική πολιτική στην Ελλάδα*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1993.
7. **Εμκε-Πουλοπούλου Ηρα**, *Δημογραφικές εξελίξεις και προοπτικές στο Πολιτική και κοινωνία-οικονομία-εξωτερικές σχέσεις*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1988.
8. **Ζαχαράτος Μάκης**, *Τα προβλήματα και οι προοπτικές του τουρισμού στην Ελλάδα, στο πολιτική και κοινωνική-οικονομία-εξωτερικές σχέσεις*, Αθήνα, Παπαζήσης 1988.
9. **Καβουριάρης Μάκης**, *Μερικές σκέψεις για τις αιτίες και τις συνέπειες της μετανάστευσης, Οικονομική ανάπτυξη και μετανάστευση στην Ελλάδα*, Αθήνα, Κάλβος 1974, σ. 24-62.
10. **Καλογήρου Γιάννης**, *Κρατικές αγορές, Βιομηχανικές δομές και κρατικές πολιτικές στον ελληνικό χώρο, στο Βιομηχανική και Τεχνολογική πολιτική στην Ελλάδα*, Αθήνα, Θεμέλιο 1993.
11. **Κατοχιανού Δ.-Μαρκογιαννάκη Ε.**, *Το ελληνικό σύστημα αστικών κέντρων*, Αθήνα, ΚΕΠΕ, 1989, σελίδες 50-100.
12. **Kayser Bernard**, *Η Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδος*, Αθήνα ΕΚΚΕ, 1971 p.74-117.
13. **Κομνηνός Ν.**, *Ενιαία Ευρωπαϊκή Αγορά και Χωροταξική Αναδιάρθρωση της Ελληνικής Ανάπτυξης*, Αθήνα Επιθεώρηση ΤΟΠΟΣ, 8/94.
14. **Λουκάκης Π., Δεμαθάς Ζ. και συνεργάτες**, *Διερεύνηση κριτηρίων τεχνικής υποδομής για τον προσδιορισμό προβληματικών περιοχών*, Ξάνθη, Γενική Γραμματεία Έρευνας, (αδημοσίευτη) 1988.
15. **Παναγιωτάτου Ε. και συνεργάτες**, *Αξιολόγηση των προγραμμάτων προώθησης ως επενδυτικών πρωτοβουλιών σε τομείς κλειδιά της Ελληνικής Οικονομίας*, Αθήνα, Γραμματεία Έρευνας-Ε.Μ.Πολυτεχνείο (ανέκδοτες) 1993.
16. **Παπαγεωργίου, Τζιαφέτας Γ., Αυγερινού-Κολώνια Σ., Ηλιοπούλου Π. και συνεργάτες**, *Μεταβολές στον γεωργικό τομέα και οικιστική διάρθρωση των*

αγροτικών περιοχών, Αθήνα Γραμματεία Έρευνας Γεωργικό Πανεπιστήμιο, Ε.Μ.Πολυτεχνείο (ανέκδοτη έρευνα), 1991.

17. **Σαρηγιάννη Γ.**, *Οικονομική πολιτική και Χωροταξικός Σχεδιασμός από το Σχέδιο Marshal στο Maastricht, στα Κείμενα, στη Θεωρία και στην Εφαρμογή του Πολεοδομικού και του Χωροταξικού Σχεδιασμού*, Αθήνα Παπαζήσης 1995.
18. **Φακιολάς Ροσσέτος**, *Διαρθρωτικά προβλήματα απασχόλησης και ανεργίας, στην ετήσια επιθεώρηση Επιλογή, η ελληνική οικονομία Αθήνα, 1995.*